Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2021 = 7.380,
https://www.srjis.com/issues_data/222
Peer Reviewed, Refereed & Indexed Journal, Sept-Oct, 2023, Vol- 12/79

आदिवासीच्या इतिहास साधनांचा अभ्यास एक अध्ययन

श्री. अनिल शिवाजी भुरके
संशोधक विद्यार्थी, रामकृष्ण कनिष्ठ महाविद्यालय दारापूर, ता. दर्यापूर जि. अमरावती
प्रा. डॉ. बी. आर. मस्के
मार्गदर्शक, शासकिय विदर्भ ज्ञान विज्ञान संस्था, अमरावती

Paper Received On: 25 Oct 2023
Peer Reviewed On: 28 Oct 2023
Published On: 01 Nov 2023

प्रस्तावनाः—

इतिहास म्हणजे गतकाळात घडवून गेलेल्या मानवी जीवनातील घटना, घडामोडी व बदल आणि त्यांचे दर्शन घडविणारे लिखाण म्हणजे इतिहास होय. म्हणजेच काळाच्या पडद्या आड गेलेल्या मानवी जीवनातील घटनांचा व परिवर्तनाचा उल्लेख ऐतिहासिक लिखाणातून आढळतो. असा उल्लेख तयार करण्यासाठी साधन सामुग्रीची आवश्यक्ता आहे. ही ऐतिहासिक साधन सामुग्री कागदपत्रे, इमारती, मंदिर, कलाकृती इत्यादीच्या माध्यमातून प्राचीन भारताचा इतिहास पाहता येते. गतकालीन घडामोडी, दृष्टीआड गेलेले असतात. ते प्रत्यक्ष डोळ्यांनी बघता येत नाही. व अनुभवताही येत नाही. त्यामुळे इतिहास लेखनाला त्यांची माहिती प्रत्यक्ष स्परुपात होत नाही. ती त्याला अप्रत्यक्षप्रकारांनी करुन घ्यावी लागते. त्यामुळे ऐतिहासिक सामुग्री हा इतिहास लेखनाचा किंवा इतिहास लेखकांचा कच्चा माल असतो. हाच मुददा पॉलिबस व लॉजीलॅस या विचारवंतानी '' No Document, No History '' ह्या विचारातून मांडला आहे.[1]

आदिवासी समाजाचा इतिहास पाहत असतांना ही आदिवासींच्या इतिहासाची साधने पाहणे आवश्यक आहे. आदिवासी समाज हा दऱ्याखोऱ्यात व विशिश्ट भूभागावर राहत असल्यामूळे तेथे लिखित साधनांचा अभाव दिसून येतो. परंतु जे काही वस्तू व वास्तु स्वरुपात आहे. त्यावरुन पण आदिवासींचा इतिहास जाणून घेऊ भाकतो. आदिवासींच्या इतिहासाच्या साधनाच्या दृश्टीकोनातून पाहत असतांना आदिवासी समाजातील काही लिखित साधने व अलिखित साधने आणि मोखिक साधनच्या माध्यमातुन आदिवासींचा इतिहास लिहण्यास महत्वाचे साधन म्हणून उपयुक्त ठरते.

उद्दिष्ट्येः—

1) आदिवासींची लिखित साधने समजुण घेणे.

2) आदिवासींच्या अलिखित व मोखिक साधने समजुण घेऊन त्यांचा अभ्यास करणे.

Copyright © 2023, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

गृहितके:–

1) आदिवासींच्या इतिहासाच्या साधणावरुन आदिवासींचा इतिहास समजतो.

2) आदिवासींची सांस्कृतिक मुल्य समजण्यास मदत होते.

संशोधन पध्दती:–

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी दुय्यम तथ्य संकलन पध्दतीचा संशोधन पध्दती म्हणून आधार घेण्यात आला आहे. त्यात दुर्मिळ संदर्भग्रंथ, कृमिक पुस्तके, वर्तमानपत्रे, मासिके, शोधप्रबंध, इंटरनेट वरील माहिती इत्यादीचा समावेश करण्यात आला.

आदिवासींच्या इतिहासाच्या साधनाचे प्रकार.

आदिवासींच्या इतिहासाच्या साधनांच्या संदर्भात अभ्यास करीत असतांना साधनाचे तिन प्रकार पहावे लागते. त्यामध्ये लिखित साधने, अलिखित साधने, व मौखिक साधने या साधनाच्या माध्यमातून आदिवासींच्या इतिहास लेखनास मदत होते.

1 लिखित साधने

वास्तव मध्ये आदिवासींचा इतिहास लिखित स्वरुपात नव्हता. परंतु जे काही प्राचीन ग्रंथ आहेत त्यामध्ये थोड्याा प्रमाणात आदिवासींच्या इतिहासाचा उल्लेख मिळतो. त्यामध्ये प्राचीन काळाचा उल्लेख करीत असतांना 'स्मृतिग्रंथात' आदिवासी जमातीचा उल्लेख आहे. ऋग्वेद, ऐतरेय ब्राम्हणग्रंथ, उपनिशद, सिहासनबत्तिशी, श्रीमद भागवत या ग्रंथामध्ये सुध्दा आंध आदिवासींचा उल्लेख मिळतो. महाभारतातही आदिवासी जमातींचा उल्लेख आढळून येतो. 'रामायण', 'महाभारतात' उल्लेख असलेले भाबर, रक्श, निशाद, किरात, पुलिंद, या जमाती होत्या. रामायनातील भाबरी, महाभारतातील एकलव्य आणि श्रीकृश्णाला ज्यांच्याकडून मृत्यू आला तो. 'व्याध' किंवा शिकारी हे सर्व आदिवासी होते.[2]

प्राचीन काळात परकीय प्रवासी यांनी लिखित केलेल्या प्रवास वर्णनामध्ये वेगवेगळ्या भूभागावर लिखाण काम केले. त्यामध्ये हिरोडोट्स (440–425 BC) यांना इतिहासाचे जनक असे म्हणतात. त्यांच्या लिखाणात प्रारंभी मानवाचे ज्या ठिकाणी वास्तव्य होते. त्या भूभागाचा किंवा त्या क्षेत्राचा अभ्यास, लिखाण व तेथील वास्तव्य असलेल्या मानवाच्या रिती रिवाजांचा उल्लेख त्यांनी त्यांच्या लिखाणात केला. यावरुन तेथील वास्तव्यास असलेल्या आदिवासींचा थोडाफार प्रमाणात अल्लेख मिळतो.[3] त्यांच प्रमाणे आईने–आकबरी, फाहियान, हेनत्सांग, अलबेरुनीया प्रवासी वर्णनावरुन प्राचीन कालखंडातील मानवी समूहाचे विवरण उपलब्ध होते.

ब्रिटिश कालखंडातील किंवा आधुनिक कालखंडाच्या दृश्टिने आदिवासी इतिहासांच्या साधनाचा अभ्यास करीत असतांना विद्वान लेखकांचे ग्रंथ, त्यांचे लेख, नियतकालीके, वर्तमानपत्रे, शासकीय माहिती, सरकारी प्रकाशने इत्यादीचा संदर्भ म्हणून अभ्यास करता येतो.[4] यावरुन आदिवासींचा इतिहास आढळून येते व इतिहास अभ्यास करण्यास मदत होते.

Copyright © 2023, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

2 अलिखित साधने

आदिवासी समाजाच्या इतिहासाचे साधने पाहत असतांना अलिखित स्वरुपातही काही प्रमाणात आज साधने उपलब्ध आहेत. अलिखित साधने म्हणजे आदिवासींचे वस्तीस्थान, भूभाग, त्यांची घरे, युवागृहे, देवळे, मोकळ्या जागा, स्मशान स्थानके, हे सर्व साधने म्हणजे आदिवासींचे बोलके पुरावे आहेत.[5] आदिवासींच्या इतिहासाचा अभ्यास करतांना आणि त्याविशयी माहिती घेतांना त्यांची पारंपारिक घरे, त्यांची रचना, यावरुन आदिवासींचे अध्ययन करता येते. त्यांच्या घरगुती वापरातील आणि दैनंदिन वारातील मुळवस्तू आणि त्यांचा पोशाख, यावरुनही आदिवासींचा आठावा घेता येते. तसेच आदिवासींचा इतिहास पाहतांना शिल्पकला, मातीकाम, चित्रकला आणि रंगकाम, लाकूडकाम, विणकाम, वेशभूशा, दागदागीने या पासून सुध्दा आदिवासींचा इतिहास लिहतांना या साधनांचा महत्वपूर्ण आधार घेता येतो. वारल्यांचा नारनदेव, भिल्लांचा दुंदल, कोरकूंचा हुलादेव, गोंडाचा बडादेव, आंधाची वाघाई, मरीमाय, खोकल देव, हे सर्व दगड धोंड्याच्या स्वरुपात देवता असतात. या दगडांच्या बनवलेल्या देवतांच्या मुर्तीवरुण सुध्दा आदिवासी जमातींचा इतिहास लिहता येते.[6]

आदिम कलेचे हे मुळ बीजच वारली चित्रकलेत विकसीत झालेले दिसते. वारली चित्रकला ठाणे जिल्ह्यातील 'जव्हार मोखाडच्या' परिसरात दिसून येते. वारली प्रदे ात छोट्याा छोट्याा पाड्यामध्ये घरांच्या कुडांवर व भिंतीवर चौकोण, त्रिकोण, त्रिकोणाकृतीची अनेक चित्रे काढलेली असतात. मुळ देवाचा चौक लिहण्याच्या कल्पनेतून वारली चित्रकलेचा इथे आविश्कार दिसतो. वारली चित्रकलेत धार्मिक विधी, लग्नविधी, देवदेवता, दैंनदिन जीवन लोकजीवन, व त्याच बरोबर पशु पक्षी, वृक्षवेली, नदीनाले, डोंगर, पहाड, वने, जंगले, नाचनृत्य, घरदार, भोतीचे हंगाम, शिवार, परिसर, जत्रा, इत्यादी विशयाला धरुन भिंतीचीत्रे दिसून येतात.[7] भिमबेंटका सारख्या संस्कृती स्थळावरुन असंख्य गुहाचित्रे मिळालेली आहेत. आदिवासी वारली संसंस्कृतीमध्ये ही भिमबेंटकाला साम्य दिसणारे चित्रे दिसून येतात. लाकुड कामापासून गोंड, परधान, आदिवासी जमातीच्या लग्नमंडपामध्ये 'लग्नखांब' उभारण्याची प्रथा आहे. पांगारा, साग, कुलचिन्ह असलेल्या वृक्षांच्या लाकडावर निरनिराळ्याा आकृत्या कोरल्या जातात. त्यांच प्रमाणे लाकूड कामापासून जाणून घेतांना लंग्न खांबाि ावाय विविध प्रकारची वाद्य, ज्यात मोठी ढोलकी, ड्रम, चिपळा, ढोल, अ ी वाद्ये लाकूड व चामड्याापासून बनविले जाते. या वाद्याच्या माध्यमातून आदिवासी जमातींचा इतिहास जाणून घेता येते.[8]

दागदागीण्यापासून आदिवासींचा इतिहास लिहण्यास मदत होते. दागीण्यामध्ये कोकोणत्या धांतूचा वापर केला हे सुध्दा दिसून येते. त्यामध्ये पितळ, कथील, मिश्रधातू किंवा सोणे चांदीचीही असतात. भिल्ल, कोरकू, माडिया गोंड, यांच्यात दागीण्याची अधिक विविधता आणि प्रकार दिसून येतात. गळ्याात गळसरी, हसली, माळ, तर हातात कडी, कंकण, बाजूबंद, बांगडी, वाकी, अंगठी, वाळा, पायात पैंजन, मंगळसूत्र, जोडवी कानात कर्णफूले, नथनी, नथ, अ ी विविध प्रकारची दागीने घालतात. पुरुश ही कानात बाळी, दंडात व मनगटात कडे घालतात. आंध जमातीमध्येही वेगवेगळे दागीने वापरत असतात.[9] या सर्व

पारंपारिक दागीन्यावरुन सुध्दा बऱ्याच प्रमाणात इतिहासकाराला आदिवासींचा इतिहास लिहण्यास मदत होते.

3 मौखिक साधने

आदिवासी इतिहासाच्या साधनाच्या दृश्टिने मौखिक साधनाना अतिशय महत्व दिले जाते. मौखिक साधनाच्या प्रकारामध्ये लोकगीते, लोककथा, लोकनाट्या, आणि म्हणी, उखाने, कोडी, वाक्यप्रचार, खेळाची गाणी, इत्यादी मौखिक साधनात मोडतात. लोकगीतात स्त्रीगाणे, मिश्रगीते, विधीगीते, फेराची गीते, अंगाईगीते. शुंगारगीते. या प्रकारची असतात.[10] या मौखिक साधनामधून आदिवासींचा इतिहास प्रकट होते. इतिहासाचा अभ्यास करतांना इतिहासाच्या साधनाना महत्व दिले जाते. त्यांच प्रमाणे आदिवासी समाजाचा इतिहास पाहत असतांना आदिवासी समाजाच्या इतिहासाचे साधनेही महत्वाची असतात. वरील प्रमाणे लिखित साधने, अलिखित साधने, मौखिक साधने, दिसून येतात. याच साधनांच्या माध्यमातून इतिहासकाराला आदिवासींचा इतिहास लिहण्यास मदत होते.

निष्कर्षः—

आदिवासी समाजातील सांस्कृतिक मुल्य जोपासण्यासाठी आदिवासी समाजानी आपली संस्कृती जपुन ठेवली. त्याची साक्ष आदिवासींच्या वरील साधनावरुन दिसून येते. आदिवासी समाजाचा बराच इतिहास अलिखित होता. आज कुठेतरी आदिवासी समाजाचा इतिहास ग्रंथरुपी स्वरुपात लिखीत पध्दतीने सुरु आहे. प्राचीन काळापासून आदिवासी समााज हा आपला इतिहास घडवत आहे. प्ररंतू लिखित साधना अभावी त्यांचा इतिहास जगासमोर आला नाही.

संदर्भ ग्रंथसुची

डॉ. शांता कोठेकर – इतिहास तंत्र आणि तत्वज्ञान – श्री. साईनाथ प्रकासन नागपूर तिसरी आवृत्ती 2011 पृ.क्र. 60
डॉ. शौनक कुलकर्णी– महाराष्ट्रील आदिवासी– डायमंड पब्लिक ान पूणे प्रथम
आवृत्ती 2009 पृ.क्र. 60
आ. सी. तिवारी अधिवास भूगोल पृ.क्र. 14
डॉ. बी.एन. आकरे – आदिवासी आणि सामुदायिक विकास – पिंपळापूरे प्रका ान नगपूर प्रथमावृत्ती 2009 पृ.क्र 74
गुरुनाथ नाडगोडे – भारतीय आदिवासी– कॉन्टिनेन्टल प्रका ान पूणे चतुर्थावृत्ती 2012 पृ.क्र 82
डॉ. शौनक कुलकर्णी– महाराष्ट्रील आदिवासी– डायमंड पब्लिक ान पूणे प्रथम आवृत्ती 2009 पृ.क्र. 115
डॉ. गोंविद गारे – वारली चित्र संस्कृती – श्री. विद्या प्रका ान पूणे तृतीयावृत्ती 2007 पृ.क्र. 58
डॉ. शौनक कुलकर्णी – पुर्वोक्त 2009 पृ.क्र 126
कित्ता. पृ.क्र. 127
डॉ. शैलाजा देवगावकर – महाराष्ट्रातील आदिवासींचे लोकसाहित्य – साईनाथ प्रका ान नागपूर दुसरी आवृत्ती 2007 पृ.क्र 03

Copyright © 2023, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies